

МАРШАЛ МАРМОН И ЦРНА ГОРА

Постоје три Наполеонова познатија савременика који су писали о Црној Гори у доба Наполеонових ратова. Први је Адријан Дипре који је објавио „Мемоар о Црној Гори“¹ 1811. године. Послије овога „Мемоара“, у Француској није за неколико година ништа објављено о Црној Гори. Тек 1820. године појављује се Вијалино „Политичко и историјско путовање у Црну Гору“,² прво и веома значајно дјело о нашој малој земљи не само у Француској већ у свијету уопште. Дјело је преведено исте године на енглески,³ а један извод из њега и на њемачки језик,⁴ тако да су Црну Гору преко њега упознали у читавој Европи. Ово Вијалино дјело прелази оквире времена у коме је настало, па би ваљало о њему посебно говорити, мада се оно увијек мора узимати у обзир када је ријеч о Црној Гори. Али, овога пута желимо да се осврнемо на трећег аутора, на Мармона и његове „Мемоаре“, а самим тим и на односе Француска—Црна Гора у доба Наполеонових ратова. Овдје нећемо улазити у све историјске чињенице које су углавном познате, већ ћемо према Мармоновом писању указати на његову улогу и његов став према Црној Гори.

„Мемоари“ маршала Мармона, с обзиром на период на који се односе, требало би да најпотпуније освијетле стварне догађаје који су се одиграли између Црне Горе и Наполеонове Француске. У тим догађајима Мармон је, као Наполеонов главни војни заповједник за Далмацију, играо једну од најодговорнијих улога. Утолико прије било би оправдано пертпоставити да је он свестрано захватио све што се збивало између двије земље: велике Француске и дотад непризнате и у свијету непознате Црне Горе. Уз то би се очекивало да ће Мармон дати праву слику Црне Горе и Црногораца, с обзиром да се налазио у близини Црне Горе и да

¹ Adrien Dupré, attaché au Ministère des Relations Extérieures: Mémoire sur le Monténégro, Annales des Voyages, de la Géographie et de l'Histoire, t. XV, Paris, 1811, p. 87—119.

² Viaila des Sommières, L. C.: Voyage Historique et Politique au Monténégro, 2, vol. Paris, 1820.

³ Др Перо Шоћ: Оглед библиографије о Црној Гори на страним језицима, Београд, 1948, стр. 227.

⁴ R. Maixner: Le comte Janko Drašković et la France, Annales de l'Institut français de Zagreb, № 4, janvier—mars 1938, p. 90.

је ратовао против ње, те се једном и састао са Петром I. Али, далеко од тога. Мармон је, прије свега, војник и он пише историју ратних догађаја. Он не улази дубље у опис земље и народа. Њега то не интересује. Он износи извјесне податке само да би лакше објаснио војне операције које је водио. Зато, кад се пажљиво прочитају његови „Мемоари“, односно оно што је написао о Црној Гори, добија се утисак да је, описујући ратовање Црногорца и Француза у Боки и њихове међусобне односе, имао за циљ да ублажи утисак о својим интервенцијама против Црне Горе које нијесу биле крунисане успјехом. То је донекле и разумљиво, јер је Мармон био свјестан велике одговорности коју је имао и пред Француском и пред историјом с обзиром да се налазио на тако високој војној дужности. Зато је он, због те своје одговорности за све што се догађало у Далмацији и Боки, а самим тим и у Црној Гори, написао понешто што би оправдало његове поступке, а у односу на Црну Гору и његове неуспјехе. Ти неуспјеси су били више него очигледни. Далмација и Бока нијесу биле мирне. Напротив, долазило је до честих побуна, од којих је неке црногорски владика помагао час јавно час тајно. Уз то, Црна Гора се није дала покорити. Према свему, дакле, Мармон није могао бити задовољан ситуацијом, а поготово њеним завршетком, мимо свих његових настојања да стање измијени у своју корист, односно у корист свога императора. Отуда је логично што су његова размишљања изнесена у „Мемоарима“ управљена на то да истакне своју улогу, па, евентуално, и да се оправда за онако несрећан завршетак догађаја са Црном Гором.

Мармон је своје прве редове о Црној Гори посветио њеном војно-стратедијском положају у односу према Русији. Он овако почиње: „Црна Гора је близу Котора. То је земља високих планина и са најтежим прилазом. Њено становништво је словенског поријекла и православне вјере. Од незапамћених времена, Црна Гора се ослободила од доминације отоманске Порте и скадарски паша никада није успио да је потчини. Отац садашњег паше погинуо је у борби против ње. Русија, која одавно гледа на Исток и чија политика није ни за тренутак скренула са тога пута, успоставила је од прије много година пријатељске везе са овом земљом, са којом саобраћа обично преко Србије. Архиепископ, вјерски поглавица, признаје власт самодршца цијеле Русије. Архиепископ Петровић, човек јаког духа и врло чврстог карактера (подвукао — Д. Ј.) живио је тада”⁵. . . Послије овога Мармон износи број становника и људи под оружјем: „Територија Црногораца дијели се на шест нахија, од којих су двије горње и четири доње. Ове посљедње четири броје 45.000 становника, а свих шест нахија имају укупан број од 60.000 становника. Иначе, свако је наоружан тако да овај народ може да дигне у борбу око 6.000

⁵ Marmont: Mémoires du Maréchal, duc de Raguse, de 1792 à 1832, Paris, 1857, t. II, p. 376.

пушака.”⁶ Број људства под оружјем Мармон је, изгледа, пишући своје „Мемоаре” двадесет година послје догађаја које описује, навео по сјећању не интересујући се за пописе становништва и људства под оружјем који су постојали. Зато нам изгледају много сигурнији Дипреови и Вијалини подаци, поглавито о људству под оружјем које код њих износи преко 9.500.

О управи у Црној Гори Мармон пише сљедеће: „Владика (архиепископ) управља земљом благодарећи своје утицају, али легално. Једно политичко тијело, чији је он само члан, тј. народна скупштина, одлучује о свим важнијим стварима и сваке године именује гувернера. Владика предсједава скупштини. Скупштина се често састаје и састоји се од по једног посланика из сваког братства. То је, дакле, права парламентарна влада у једној још варварској земљи. И када би се бацио поглед кроз историју, видјело би се да су сви народи тако почели.”⁷ Пошто је за учвршћење централне власти једног племена над осталима навео примјере Франака и неких арапских племена, Мармон се враћа Црној Гори. Он наставља описом догађаја који су се одиграли послје одлуке руске владе да спречи улазак Француза у Боку: „Лако је разумјети какву је сензацију међу Црногорцима изазвала вијест о уступању Боке Которске Русима и вијест о доласку њихових трупа копном и морем. Некадашње везе се још више учврстише и руски генерал доби војску под своју команду. Разлог више за заједничку акцију налазио се и у сличности језика, пошто Црногорци говоре чистим словенским језиком. . . Ако се томе дода још и чињеница да Русија због удаљености није била у могућности да угњетава ову земљу, али може да јој пружи заштиту, онда се схватају јединство и послушност које су такве околности довеле до израза у корист Руса од стране Црногораца. Осим тога, становници Котора, од којих су двије трећине православне вјере, а готово сви предани морепловству, не надајући се ничему доброме под нашом влашћу, убрзо такође постадоше помоћници Руса.”⁸

Пошто је овако изложио однос Црногораца и Бокеља према Русима, Мармон прелази на опис борбе око Дубровника. Он пише како су се „црногорске банде спустиле с планина” и уз помоћ Руса потукле мање француске одреде. Исто тако наводи како су Црногорци „сјекли главе према источњачком обичају”, А онда додаје: „Четири до пет хиљада Лористонових људи одбачени су у град (Дубровник — примједба Д. Ј.) и блокирани”.⁹ Мармон не заборавља да узгред изнесе своје мишљење о генералу Лористону (Lauriston) који је био упућен да прими Далмацију од Аустријанаца: „Лористон је ваљан и поштен човјек, али бу-

⁶ Marmont: Mémoires... t. II, p. 376—377.

⁷ Нав. дјело, т. II, стр. 377.

⁸ Нав. дјело, т. II, стр. 378—379.

⁹ Нав. дјело, т. II, стр. 379.

дући осредње памети, он није никада, чак ни један једини дан, оправдао свој постигнути положај.”¹⁰

Послије овога Мармон описује положај какав је затекао по свом доласку у Дубровник 2. августа 1806. Упркос потписаном миру између Русије и Француске 20. јула у Паризу, познатом под именом Убрилов мир, Руси нијесу ништа предузимали да предају Боку, јер уговор није био ратификован. Напротив, непријатељства су поново отпочела. Тим поводом Мармон, који се налазио у Цавтату, а његове јединице на једну миљу од града, истиче: „Потући Црногорце за мене није ништа представљало: ја сам хтио да се обрачунам са руским трупима и зато је требало да оне уђу у борбу. . . Двадесет седмог септембра, Бокелји и Црногорци, на броју око хиљаду, нападаше наше предње положаје. Били су одбачени, али ја забраних да се даље гоне. Двадесет деветог истог мјесеца био сам обавијештен о доласку са Крфа једног новог руског пука. Овај догађај и наше повлачење необично охрабрише Русе и завртјеше главу Црногорцима, Бокелјима и осталим православним, турским поданицима, чији се број био готово удвостручио. Они су говорили о пљачки Дубровника и Далмације. . . Тада нијесам тачно знао бројно стање Руса. . . Што се тиче броја наоружаних сељака, може се сматрати да је било четири до пет хиљада Црногораца, три хиљаде Бокелја и двије хиљаде других православних, турских поданика. Тако сам пред собом имао седам хиљада Руса (овај број је Мармон наводно накнадно утврдио на основу обавијештења прикупљених од заробљеника — примједба Д. Л.) и око девет хиљада нерегуларних трупа.”¹¹ Ево како Мармон описује те трупе: „Зна се, уосталом, колико вриједе ове трупе. Половина од њих се појављује на домет пушке а само се једна четвртина храбро бори у стијенама и даје отпор. Али, ипак, маса увијек мање-више задаје посла и постала би опасна у случају нереда.”¹² Даље, Мармон наставља са описом битке, износи број мртвих и рањених са обе стране и закључује: „Тако непријатељ, који је мислио да стави под мач и огњ Дубровник и Далмацију, није могао да одбрани своју територију и своја огњишта (ријеч је о Херцег-Новом и његовој околини — примједба Д. Л.). . . Био сам постигао свој циљ и уједно показао овим варварским народима своју надмоћност над Русима.”¹³

У очекивању нових сукоба и приправљајући се за њих, Мармон описује догађаје хронолошким редом па тако прелази и на разматрање о Далмацији. Он је веома опширан када говори о њеном становништву, Он пише о занимању људи и њиховом раду, или боље рећи о склоности ка љенствовању, као и о љепоти мушкараца и жена итд. Тако, између осталог, каже: „Становни-

¹⁰ Нав. дјело, т. II, стр. 379.

¹¹ Нав. дјело, т. III, стр. 10—12.

¹² Нав. дјело, т. III, стр. 12—13.

¹³ Нав. дјело, т. III, стр. 18—19.

штво је необазриво. Оно потроши у току седам или осам мјесеци све што би могло да га исхрани у току читаве године и зато свакога прољећа трпи глад живећи само од трава и козјег млијека. Ипак, снага и љепота становника пада у очи странцима.”¹⁴ Мармон не заборавља да нешто каже и о Италијанима који живе по далматинским градовима: „Досељени Италијани су уопште мало препоручљиви. Венецијанска корупција је код њих оставила дубока трага и стална поткупљеност у свему, до нашег доласка, допринијела је да се одржи и још више погорша такво стање.”¹⁵ Он исто тако опширно говори о томе шта је све предузимао за добробит Далмације, а посебно о изградњи путева. При том истиче своју улогу и углед који је уживао међу војском која је, остваривала његове замисли. „Моје трупе су ме вољеле и једна моја ријеч или жеља била је закон за њих.”¹⁶ Остављајући по страни сва његова објашњења у вези с тим, наводимо само ријечи аустријског цара, који је посјетио Далмацију 1817. или 1818. године, а које је Мармон чуо од Метерниха те их с поносом истиче: „Штета је што Мармон није остао двије-три године више у Далмацији.”¹⁷ Дакле, о много чему он опширно пише. Али, о политичким приликама у Далмацији, о односу становништва према француској окупаторској власти, пише много мање. Он то додирује када наводи војне мјере које је предузимао да би сломио отпор народа. Тако каже: „Далматинци су нас били са задовољством и добронамјерношћу примили. Али, они ускоро промијенише расположење. Незадовољство, јако изражено у ово доба (у првој половини 1806 — примједба Д. Ј.), касније се повећало и завршило се побунуом.”¹⁸ Иако констатује стварно стање, Мармон не види или неће да види повод за такво стање. Он у свему види интриге Аустрије и Русије, као и злонамјерност француских свештеника. Уз то, он наводи као разлог за такво стање и супарништво између француске војне и италијанске административне власти. За предубјеђење народа у односу на француску управу уопште Мармон оптужује „лицемјеран и настран дух намјесника и италијанске цивилне власти које су изазивале умјесто да су сузбијале та предубјеђења.”¹⁹ Мармон, иначе, често оптужује Дандола, намјесника за Далмацију. Он наводи да је потпао, иако несвјесно, под утицај незадовољника, односно француских непријатеља, који су знали да ласкају његовим страстима и гордости. Али, Мармон га није ни волио. То се види по њиховом међусобном супарничком односу. Наиме, Мармон је био увријеђен што га Дандоло није посјетио приликом његовог проласка кроз Задар на путу за Боку. Тим поводом Мармон пи-

¹⁴ Нав. дјело, т. III, стр. 27—28.

¹⁵ Нав. дјело, т. III, стр. 26.

¹⁶ Нав. дјело, т. III, стр. 38.

¹⁷ Нав. дјело, т. III, стр. 66.

¹⁸ Нав. дјело, т. III, стр. 25.

¹⁹ Нав. дјело, т. III, стр. 29.

ше: „Овај Дандоло, најубраженији човјек на свијету, намисли да повећа свој ауторитет у односу на мене и да се такмичи за ранг са мном, врховним заповједником војске, високим официром империје итд. Он је готово хтио да се издаје за суверена. Иако сам преноћио у истој згради, дошли смо у додир само преко амбасадора. Сјутрадан сам наставио пут за Дубровник. Он се много жалио на тобожњи недостатак поштовања према његовој личности, али је за то био опоменут. Уз то је добио наређење да поправи своју грешку и да ме посјети у моме главном стану, што је и учинио кад сам се вратио у Сплит у коме сам провео зиму”.²⁰ Остављајући по страни Мармонов лични став према Дандолу, видјећемо мало даље да је намјесник за Далмацију и поред своје оданости Француској, мада је и ту могло да буде лицемјерја, био заиста претенциозан, па је Мармоново запажање о томе сасвим оправдано. Његово мишљење се у том погледу поклапа са мишљењем принца Евгена, мада се не слажу у односу на Дандолову приврженост Француској и његову политику у Далмацији.

Продужујући даље о стању у Далмацији, Мармон констатује: „Иако је француска војска трошила много новаца и упркос побољшању стања у провинцији, страсти и интриге су биле против нас. А страсти често односе побједу над интересима. Тако је, дакле, у земљи било бројних знакова немира.”²¹ Због тога је он приморан да помене и побуну становништва Полице, али не износи прави повод због кога је дошло до побуне. Он само констатује да је та област уживала самоуправу још за вријеме Млетачке Републике, па је то навео као разлог за побуну кад је учињен покушај да се она укине. Уједно, он с поносом истиче како је завео ред строгим мјерама, чак и стријељањем, за које се оправдава сљедећим ријечима: „Знам да ће се многа чела намргодити читајући ово моје приповиједање. Али, ма шта се рекло, таква дужност ми се сама по себи наметала у положају у коме сам се налазио. И у таквим околностима треба је знати вршити преузимајући сву своју одговорност”.²²

Мармон мало конкретније признаје да су буне биле и у Боки. Он пише: „Од прије шест мјесеци, Бокељи, подстицани од Руса, нијесу престајали да нас вријеђају. Они су за вријеме обуставе непријатељстава нападали наше предстраже. Чинио сам све да их подсетим на њихову дужност и да их убиједим у њихов прави интерес. Али, они о томе нијесу водили рачуна. Они су мислили да су сви моји кораци предузимани из страха. Православни, турски поданици из сусједних области, придруживали су им се. Зато сам се притужио требињском паши. Он ми је одговорио да бунтовнике препушта мојој освети. И ја сам се одлучио за строг примјер. Тако сам наредио да се спали више села и сва

²⁰ Нав. дјело, т. II, стр. 384—385.

²¹ Нав. дјело, т. III, стр. 29.

²² Нав. дјело, т. III, стр. 52.

предграђа Херцег-Новог. Ово наређење је било сјутрадан извршено. На тај начин побуњеници су кажњени у свом сопственом дому.”²³

Међутим, иако Мармон, очигледно, намјерно мало пише о стању у Боки и Далмацији, односно о расположењу народа према француској власти, ми знамо да се народ непрестано бунео на овај или онај начин. Отуда ни Мармонова градња путева и отварање школа и других културних установа, што је било веома значајно у односу на раније доба, нијесу могли да спријече народ у његовој тежњи да се ослободи Наполеонове Француске. За ово налазимо потврде у архивским документима од којих ћемо неке навести.

Прво ћемо цитирати писмо самог Мармона које је упутио из Сплита 22. септембра 1806. године Његовом императорском височанству вице-краљу Италије Евгену Наполеону, који га је из Милана 9. октобра исте године прослиједио Наполеону. — Интересантно је да Мармон ово своје писмо није објавио у „Меморарима”. Овдје се поставља питање да ли је то намјерно учинио с обзиром да мало отвореније износи своје мишљење о Далмацији, или га, пишући „Мемоаре” 1828/1829. године, дакле послје двадесет и више година од догађаја које описује, није имао прируци. У писму, које смо случајно нашли у Националном архиву у Паризу, стоји, поред осталог, и ово: „По доласку у Далмацију био сам изненађен рђавим расположењем које у њој влада. Разлог на први поглед изгледа тешко открити, јер за то нема видљивог мотива. Па ипак, мислим да треба само мало проучити карактер народа морлачког да би се утврдило откуда такво расположење. Ја сматрам да је основа сваког доброг система управљања — правда и одлучност. И ако су ова својства корисна и потребна цивилизованим народима, она су утолико прије неопходна варварским народима који нијесу у стању да схвате друге комбинације. . .

Намјесник је био потпуно у заблуди када је вјеровао да може претјераном обазривошћу и празним ријечима да освоји јавно мњење. Напротив, он је изгубио мишљење оних који су га окружавали. Тиме што је жалио Далмацију и што је оплакивао њену судбину, он је једне убиједио да је несрећан, а другима је изгледао смијешан. Међутим, свима је изгледао без снаге и без карактера.

Далматинцима треба мање ријечи а више дјела. Нека казне као и докази добронамјерности и поштовања њихових интереса услједи одмах послје објава којима су били наговјештени. Боље је ништа не казати него обећати па не урадити”²⁴. . .

²³ Нав. дјело, т. III, стр. 17—18.

²⁴ Archives Nationales de France, Boîte: A. E. IV 1713. И сви остали цитати су исписи докумената из ове фасцикле.

Сљедећи докуменат је писмо принца Евгена Наполеона које је упутио Наполеону из Милана 14. октобра 1806. То писмо гласи:

„Сире,

Сматрам за дужност да изнесем Вашем Величанству извод из писма које сам управо примио од генералног секретара Намјесништва за Далмацију.

Он ми из Задра, 24. септембра 1806, пише сљедеће:

„Ауторитет Намјесништва је опао до презира. Војна власт тај ауторитет потпуно омаловажава. Свакодневне бриге расту, извјештаји које Намјесништво добија сваким даном су све алармантнији. Тако, народ одбија доношење жита у магацине, као и плаћање таксе за испаше. Морнари бјеже на копно и придружују се Морлацима” (назив за сељаке у унутрашњости Далмације — примједба Д. Ј.) „Ја кажем, додаје он, живу истину. Далмација је расположена за буну и изгледа да се спрема за општи устанак. Морлак све продаје да би набавио праха и олова. Све би пропало ако би се нашао какав фанатик да развије заставу св. Марка. Намјесништву недостаје средстава за редовне и свакодневне трошкове. То помањкање средстава онемогућује ангажовање једног шпијуна на границама Турске који би био неопходан у садашњим околностима.”

„Има, Сире, можда, претјеривања у овом извјештају. Али, морам рећи да се он ипак унеколико слаже са осталим извјештајима мање достојним повјерења.

Генерални секретар Намјесништва је талентован човјек, веома вриједан и врло повјерљив. Он се обратио мени писмом зато што је намјесник на путу по Далмацији.

Имам много разлога да вјерујем да ће намјесникова турнеја дати добре резултате, али ја нијесам смио да се у потпуности ослоним на те наде а да не обавијестим Ваше величанство о извјештајима које сам примио.

Нека ми Ваше Величанство изволи дати своја наређења; немам потребе да наглашавам своју спремност да их извршим”.

Из једног другог, опширнијег писма Евгена Наполеона, упућеног 4. августа 1807, видимо прилике које су владале у Далмацији, као и мишљење о Дандолу, што је све у непосредној вези са питањем које третирамо. То писмо гласи:

„Остао сам дуже времена а да Вашем Величанству нијесам писао о Далмацији, или боље рећи о њеном намјеснику. У ово вријеме Ваше Величанство се бавило важнијим и врло хитним стварима.

Данас треба да кажем Вашем Величанству да ме сви извјештаји које примам из Далмације учвршћују у мишљењу да су Далмалтинци, углавном, достојни благодатности Вашег Величанства.

Они су од прије неколико мјесеци несумњиво много тргјели, па ипак су се одупирали сваковрсним подбадањима којима су били изложени од стране Руса и Бјуглеза.

Француска армија је остварила у овој земљи трајно благостање које становници, изгледа, цијене.

Далмацију раније није било могуће пропутовати. Данас ју је могуће проћи у свим правцима и по добро изграђеним колским путевима.

Малобројно племе Полице било се побунило, али је по заслуги кажњено. Нарочито је у томе утјешно то да је резултат сваке истраге, која је тим поводом вођена, дао доказа да побуна није наишла ни на какву подршку у унутрашњости.

У исто вријеме када се Полица дала завести, становништво острва Лесине, блокирано са сваке стране и свакодневно угрожавано искрцавањем непријатеља, истицало се највећом оданошћу према Вашем Величанству и великом храброшћу с којом је подносило, а да се није тужило, лишавања сваке врсте.

За благостање о коме говорим у Далмацији, Сире, морам да нагласим да дугујемо у великој мјери ревности и активности генералног намјесника.

Намјесник, ипак, већ одавно инсистира код мене да добије пензију.

Желим да поштедим Ваше Величанство набрајања свих мотива на којима Дандоло заснива своју молбу.

Истина је да је он од самог почетка створио себи врло погрешну представу о свом положају. Он је замислио да је у најмању руку принцип Далмације и од тада га никако није било могуће довести до разумнијих идеја.

Постоји факат у који ће Ваше Величанство тешко моћи да вјерује, а који је ипак истинит. Наиме, досад нијесам успио да од њега добијем пристанак да упути свој извјештај било којем од Ваших министара. Он сматра да треба да одржава везу само са Вашим Величанством или са мнош. Узалуд сам му упућивао најприје опомене, а затим и директна наређења. Али он о њима није водио рачуна. Он је и даље и увијек само мени писао, тако да су Ваши министри преко мене, а никад од њега директно, примали његове молбе и извјештаје.

Недавно, министар вјера био му је ставио у дужност да упути свим епископима у Далмацији писмо Вашег Величанства које им је налагало да одрже молепствије у знак захвалности за Ваше побједи. Он је задржао пропратно писмо министра вјера, а написао је свима далматинским бискупима писмо у своје име. Мени је написао да је тако морао да поступи да би сачувао аутритет у очима својих потчињених.

Не говорим Вашем Величанству о његовим свађама са француским генералима. Са тим је Ваше Величанство несумњиво већ упознато. Изгледа, уосталом, да је од прије извјесног времена у бољим односима са генералом Мармоном.

Све ово износим Вашем Величанству, јер сматрам за потребно да то кажем, као и зато што Дандоло инсистира да добије пензију те Ваше Величанство треба да ми у том погледу благоизволи дати своја наређења.

На крају подвлачим: Дондоло је врло вриједан али и пун самољубља. Уз то, он је врло одан служби Вашег Величанства. Али тешко је са њим управљати. Зато је неопходно, ако треба да остане у Задру, да му Ваше Величанство само благоизволи одредити границе власти које му је хтјело дати.

Част ми је бити, Сире, Вашег Величанства најсмјернији и најоданији поданик и син."

Није, можда, без интереса да наведемо и писмо, Дандола Наполеону у коме га моли за пензију. Из писма се види карактер провидура за Далмацију, као и његова потпуна оданост француском императору. То писмо, упућено из Задра 12. августа 1807, гласи:

„Сире,

Ваше Величанство је наредило да буде мир и мир је био.

Околности против којих се борим од прије петнаест мјесеци нијесу више тако тешке. Можда сам успио да их савладам на рачун потпуно исцрпеног живота у 49. години, и који бих Вам, Сире, да се рат наставио, потпуно жртвовао остајући и даље на својој дужности.

Општа изнемоглост снаге, чести напади грча и знаци епилепсије — ето, Сире, такво је моје здравствено стање. Од прије неколико мјесеци више чак и не излазим, а да при свем том нијесам престао да радим.

Сире, провизорна организација у Далмацији је потпуна. Ред, правда и морал су поново успостављени. Вас овдје обожавају. Ипак, извјесно је да се може и више учинити.

У току ових петнаест мјесеци народни доходак се удвостручио. О томе сам већ дао податке Његовом царском височанству. Ако све то сад још не избија на видјело, кривица је до околности. Тај доходак је засад довољан за потребе Провинције и да се исплати велики дефицит који је настао прије мог доласка.

Сире, један од Ваших старих слугу, вјечито оданих Вашем Величанству, онај који Вас је најавио као дар Провиђења за срећу људи, онај који није штедио живот да би извршио своју дужност, моли Вас на кољенима да му дозволите да се повуче. Моје садашње здравствено стање не дозвољава ми више да Вас добро служим. Оно мало живота што ми још остаје једва да ми омогућује да се бринем о својој нејакој породици.

Ако, ипак, Вашем Величанству треба жртва до краја, онда се мирим са тим, јер сам Вашег Величанства најпонизнији, најоданији и највјернији слуга и поданик“.

Сва Дандолова писма одишу истим хвалоспјевом Наполеону и његовим побједама. Наравно, он не заборавља при томе да ис-

такне и своје заслуге што и поред свих тешкоћа „одржава у вјерности и оданости један полуварварски народ који ће једног дана бити достојан Владара коме припада.“ Из тих писама види се његова уображеност и претенциозност које су, како смо већ рекли, подједнако запазили Мармон и принц Евген пишући независно један од другог.

Најзад, потребно је да у цјелини цитирамо још једно писмо принца Евгена Наполеона од 10. септембра 1807. Из њега ће се видјети настојања француске власти да се умири Бока која јој је одмах послјије окупације задавала доста бриге. У њему се такође говори и о односу Црногораца према новом сусједу. Писмо гласи:

„Настојао сам да извршим наређења која ми је Ваше Величанство извољело дати у писму од 1. септембра.

Начинио сам Прокламацију којом се народу Боке Которске даје општа амнестија за прошлост (подвучено у писму — Д. Л.).

Прокламацију сам сâм саставио умјесто да сам то препустио генералу Лористону. Вјеровао сам да ћу на тај начин боље да испуним интенције Вашег Величанства. Те интенције објављене од моје стране биће свакако прије познате у Венецији и Трсту него кад бих чекао да ми Прокламацију врате из Котора. Стављам њен препис пред очи Вашег Величанства и уједно желим да Ваше Величанство буде са њом задовољно.*

Данас сам примио писмо од генерала Лористона из којег наводим сљедећи параграф:

„Црногорци се држе мирно. Владика је изјавио да ће они бити наши добри сусједи. Он је чак додао комесару кога сам послао напријед ради снабдијевања војске да би Црногорци били, у случају потребе, на страни Француза против њихових непријатеља, као што су били на страни Руса. Ја мислим да ова понуда није неискрена, како због ласкавог мишљења које је поменути Владика стекао о Французима, тако и због нада које полаже у Његово Императорско и Краљевско Величанство. — Потпуно сам

* Доносимо текст ове прокламације како би из ње читаоци могли да виде однос француске власти према Бокељима, односно њена настојања да осигура мир нових поданика. Прокламација је писана на италијанском језику и нашли смо је уз ово писмо принца Евгена. У преводу гласи:

„Народе Боке Которске!

Његово Величанство император и краљ био је обавијештен о осјећањима која сте изразили према његовој личности у вријеме уласка његових трупа у вашу земљу.

Тиме је Његово Величанство било задовољно.

Али било је појединаца међу вама чије је држање послјије Пресбуршког уговора изазвало незадовољство код Његовог Величанства.

Међутим, први акт вашег новог владара биће акт милости.

Биће кажњени само они који не би извршавали своје дужности поданика према Његовом Величанству Императору и Краљу почев од дана када су француске трупе загосподариле Боком.

Дато у Милану, 8. септембра 1807“.

увјерен да је сва његова тежња управљена данас на ову страну и из ње би се могла извући велика корист за будућност”...

Сире, шаљући данас генералу Лористону нову Прокламацију, наређујем му у име Вашег Величанства да одржава већ успостављене односе са Црногорцима и њиховим владиком.

Имам част да будем, Сире, Вашег Величанства најсмјернији и најоданији поданик и син.”

Прије него се вратимо Мармону и његовом даљем писању о односима са Црном Гором, навешћемо још неколико докумената који илуструју те односе, односно стање у Боки, као и бригу француске власти да Црна Гора то стање не искористи.

Прије свега, интересантно је једно писмо упућено из Херцег-Новог у Трст 13. IX 1806. капетану Нику Паликући, у коме се говори о борбама у Боки. У њему, поред осталог, стоји: „... али ми се бијемо сваки дан и главе су по вароши Француза као репе на продају.”²⁵

Из других докумената се види да француске власти стално прате кретање непријатеља (Црногораца — примједба Д. Л.) и настоје да спријече њихов улазак у град и додир грађана са њима. Тако се у једном акту владиног делегата, Паулућија, у Котору, тражи од херцегновске општине да објави декрет (који нијесмо пронашли — примједба Д. Л.), односно наређење „да ће бити по војним законима најстроже кажњени сви они који буду дошли у додир са непријатељем“ (. . . *che quelli che hanno comminazione col nemico saranno col rigor delle leggi militari severamente puniti*).²⁶

У једном документу се налази наређење француског команданта Херцег-Новог да се градске капије затварају на пола сата прије заласка сунца, а да се отварају пола сата послје сунчева изласка. По затварању капија кључеви ће се предавати лично команданту и сјутрадан ће се поново од њега добијати. Исто тако, војницима се забрањује удаљавање од Команде, као и од куле „Шпањола”, више од пет стотина корака, па им се и посебно препоручује да „увијек морају да буду наоружани и спремни за добру одбрану“ (. . . *e soprattutto di essere sempre armati e pronti ad una buona difesa*).²⁷

Даље, у једном акту владиног делегата у Котору предсједнику херцегновске општине изражава се жаљење што је дошло до сукоба између немирних отоманских поданика из Крушевице и војних власти, па се препоручује да се предузму одговарајуће мјере да се избјегну даљи нереди (. . . *»a prender nel proposito le misure convenienti ad evitazione di ulteriori disordini*).²⁸

²⁵ Завичајни музеј — Херцег-Нови — Архив и Библиотека, фасцикла за 1806, докуменат бр. 1.

²⁶ Исто, фасц. за 1809, док. бр. 62—63 од 23. јануара.

²⁷ Исто, док. бр. 355 од 11. јула.

²⁸ Исто, док. бр. 359 од 12. јула.

У сљедећем документу се опет свима наређује да будно прате кретање Црногораца, те које би открили или које би нашли у околини Херцег-Новог „да приведу господину војном команданту“ (... e di condurli avanti al Signor Comandante d' Armi).²⁹

Исто тако, владин делегат у Котору обавјештава предсједника општине у Херцег-Новом да су „три плаћена жандарма Никола, Јакоб и Спасоје, на служби у Будви, побјегли прескочивши зид. Тиме су починили тежак прекршај те их треба пронаћи и ухапсити.“³⁰

Поред тога, војни помандант Херцег-Новог поштрава режим затварања и отварања градских капија наређујући да црквена звона звоне пола сата прије како би сваки о томе био обавјештен, „јер послѣ затварања капија нико не може ни под каквим изговором ни ући ни изаћи“ (... che dopo chinsse le Porte nessuno sotto a qualunque siassi prettesto possa ne entrare ne sortire).³¹

У наредном документу стоји да командант наређује да га одмах обавијесте уколико се примијети кретање Црногораца по селима, било појединачно било у групама, да би могао предузети одговарајуће мјере (... »che se si presentasse Montenegrini in truppa o isolati di prevenirmi subito a ciò che possa prendere le misure oportune«).³²

Сва ова наређења је потписао лично пуковник Вијала, војни командант Херцег-Новог (аутор дјела које смо на почетку навели — Д. Ј.).

Најзад, ево и документа из кога се види да владин делегат у Котору доставља предсједницима општина да објаве оглас о кажњавању осам људи из Херцег-Новог, Прчања, Луштице и Паштровића који су дезертирали из морнарице.³³

Ових неколико докумената, а вјероватно би их се нашло још како у француским тако и у нашим архивима, потврђују претпоставку да у Боки и Далмацији није владало само незадовољство него да је било и отпора према француској власти. Тај отпор се огледао како у неизвршавању наређења, бјежању са дужности и дезертирању, тако и у отвореним побунама. Мармон, очигледно, није био задовољан таквим стањем, које је за њега било више него неповољно. Тако нам сада изгледа разумљивија његова тежња да у „Мемоарима“ каже што мање о политичкој ситуацији у Далмацији и Боки.

Какво је заправо било држање Црне Горе у вези са новом ситуацијом која је настала окупацијом Далмације и посебно Боке од стране Наполеонове Француске? Владика Петар је тешка

²⁹ Исто, док. бр. 408 од 13. августа.

³⁰ Исто, док. бр. 412 од 18. августа.

³¹ Исто, док. бр. 480 од 13. октобра.

³² Исто, фасц. за 1810, док. бр. 5. од 7. јануара.

³³ Исто, док. бр. 95 од 24. фебруара.

срца напустио Боку. Одмах по његовом повратку на Цетиње, народна скупштина је донијела одлуку „како се имају Црногорци односити с новим, као и са старим сусједима.“³⁴ То значи да је Црна Гора продужила са ставом кога се вјечито држала у прошлости и према ранијим сусједима, а то је: чинити све да се сачува слобода и независност земље. Отуда се она, за све вријеме француске владавине у Боки, налазила пред дилемом: да ли може осигурати мир на границама без штете по своје националне интересе и независност или мора да настави рат са Французима. Насупрот таквом ставу Црне Горе, Француска је са своје стране тражила начина да у њој осигура свој утицај милом или силом. Отуда су разумљиве Наполеонове директиве Мармону у погледу Црне Горе. Он једном од њега захтијева „да се баци на Црногорце, да се дочепа владике и да овим разбојницима врати мило за драго.“³⁵ Други пут му препоручује „да пошаље агенте међу Црногорце и да придобије њихове вође.“³⁶ Трећи пут Мармон добија инструкцију „да не напада Црногорце, него напротив да се постара да их привуче под императорову заштиту“.³⁷ Све ове директиве долазиле су као посљедица стања на фронтovima, односно биле су одраз односа међу великим силама. Мармон оцртава плимину и осеку свих тих догађаја који су се преламали у његовој политици према Црној Гори. Он је велики Наполеонов поборник, па самим тим и непријатељ свега што је на путу остварења његових планова. Отуда, Мармон, будући непријатељ Црне Горе као војни заповједник Далмације, остао је и њен непријатељ у својим „Мемоарима“. Такав његов непријатељски став избија на сваком кораку, било да ради да Црногорце придобије за француску политику, било да хоће да их силом прегази. Видјели смо већ да их назива „бандом“, а често их удостоји и изразом „варварски народ“. Мармон, као и многи други француски аутори, са очигледним задовољством подвлачи како Црногорци сијеку главе својих непријатеља. Он наводи како су, поред осталих, одсјекли главе једног генерала и једног његовог ађутанта. Сијечење глава дошло је као посљедица вјековних борби Црногораца са Турцима који су сјекли главе побијеним или заробљеним Црногорцима, па су то исто почели да чине и сами Црногорци. Настојање владике Рада да забрани Црногорцима да сијеку главе није донијело жељене резултате. Сам владика каже зашто није успио да искоријени тај обичај. Он даје овакво објашњење: да је забранио тај одиста гнусни обичај, Турци би то схватили као слабост или страх Црногораца, па би на то одговорили, још већим свирепостима.³⁸ Неки француски аутори не узимају у обзир овакво

³⁴ Душан Д. Вуксан: Петар I Петровић Његош и његова доба, Цетиње, 1951, стр. 164.

³⁵ Marmont: Mémoires... t. III, p. 75.

³⁶ Нав. дјело, т. III, стр. 160.

³⁷ Нав. дјело, т. III, стр. 107.

³⁸ Савременици о Његошу (изабрали и редиговали др Видо Латковић и др Никола Ванашевић), Београд, 1951, стр. 114.

објашњење о сијечењу глава које су Црногорци били присиљени да чине, па их и даље називају варварима. Али ти исти аутори дају потпуно истовјетно објашњење или боље рећи оправдање за злочине француске војске над Црногорцима какво је Његош дао за оно што су његови Црногорци чинили према Турцима. То оправдање налазимо у признању због чега су Французи стријелићали заробљене Црногорце. Тако један, између осталих очевидаца, тврди: „Сјутрадан послѣ битке, генерал Молигор нас је послао у извидницу у правцу Котора. По повратку је наредио да побијемо Црногорце рањене претходног дана будући да ови варвари не поштују статус заробљеника. Они би, да смо им опростили животе, вјеровали да се бојимо њихове освете” (подвукао — Д. Ј.).³⁹

Из овога се види како су неки Французи гледали на нас и како су писали о нама. Мармон није само тенденциозан кад хоће да прикаже Црногорце као разбојнике, већ се он „не сјећа” чиница у вези са догађајима које описује. Он их окреће у своју корист. Тако чини и са приказом свог сусрета са Петром I. По Мармоновом опису овог састанка не излази да је Петар I тражио да се састану иако он дословно каже: „Црногорски владика ме замолио за састанак. Ја сам пристао и тако смо се срели недалеко од Котора“ (*L' évêque du Monténégro me demanda une entrevue. Je la lui accordai et nous nous rencontrâmes à peu de distance de Cattaro*).⁴⁰ Наиме, Мармон има иницијативу у току разговора, тј. он поставља питања на која Владика одговара, из чега, логично, излази да га је он молио за састанак. Али, и без ове констатације која се сама по себи намеће, постоје докази, тј. забиљешке самог владике на основу којих су утврдили црногорски историчари, а и неки страни аутори, да је Мармон, по доласку у Боку и по Наполеновом упутству, тражио да се састане са Петром I.⁴¹

За вријеме сусрета са владиком, Мармон није био нимало љубазан. Он га је чак презриво дочекао. Био је, очигледно, љут на владика и Црногорце због напада на његове трупе и губитака које је претрпѣо у борбама са њима. Та Мармонова љутња дошла је до израза у цјелокупном његовом разговору са црногорским владиком. Мармон га је прво прекорио што је довео са собом наоружане Црногорце, а питао га је уз то што ће њему, као црквеном поглавару, свјетовна власт. Поред тога, Мармон се погрдно изразио о Русији у тежњи да владика одвоји од ње. Али кад је

³⁹ Les Étapes d'un Soldat de l'Empire (1805—1815), Souvenirs du capitaine Desboeuf Marc, Paris, 1901, pp. 61—87.

⁴⁰ Marmont: Mémoires... t. III, p. 58.

⁴¹ Види о овоме: Ђорђе Поповић: Историја Црне Горе, Београд, 1896, стр. 153; Петар И. Поповић: Црна Гора у доба Петра I и Петра II, Београд, 1951, стр. 74—75; Јагош Јовановић: Историја Црне Горе, Цетиње, 1948, стр. 180—181; Душан Д. Вуксан: Петар I Петровић Његош и његово доба, Цетиње, 1951, стр. 164; Др Душан Лекић: Спољна политика Петра I Петровића Његоша (1784—1830), Цетиње, 1950, стр. 225.

Петар I устао у одбрану Русије и судбину свога народа, као и цијелог Словенства, повезао са њеном, онда је Мармон директно напао Владикау и црногорски народ, говорећи: „Црногорски народ је дивља и нечовјечан. Као дивљаци и разбојници они имају обичај да сијеку главе непријатељима које заробе.” „Господине, одговори му владика, црногорски народ је храбар и племенит. Он се бори, као племенит и слободан херој, за слободу драгу. Тачно је да сијече главе непријатеља. Али шта у томе има чудно? За чуђење је, међутим, много више то што су Французи јавно одсјекли главу свога законитог краља. Црногорци су од Француза научили овај варварски обичај, с том разликом што они сијеку главе само својим душманима, а никада главе својих вођа или својих земљака.”⁴²

Ове ријечи су оставиле мучан утисак на генерала. Он је одговорио сав бијесан: „Знате ли ви, владико, да се ваша земља зове Црна Гора, али да ће се одсад звати Црвена Гора? Француска сила ће је уништити: она ће вам показати да је сила која може да се поигра са вашом храброшћу.”^{42а}

Владика му је на то одговорио са свом неустрашивошћу: „То бих баш и желио да видим, да на наш мали народ зарати онај пред којим цијела Европа дрхти изузев Светог Сјевера (свакако мисли на Русију — примједба Д. Ј.), да свијет види против кога ратује ова шака Црногораца, и да се још једном увјери у снагу мишице којом смо се са толико хероизма одржали кроз вјекове. И тада би тек слава свих Славјана била позната широм свијета.”^{42б}

Тек послије овога и оваквога увода који прећуткује, Мармон почиње да описује разговор који је водио са владиком. Он о томе каже само ово: „Говорили смо о прошлости и ја сам га питао зашто је ратовао против нас. Одговорио ми је да је, будући под заштитом Русије и обасипан њеним добротинствима, сматрао за своју дужност да је послуша, али да данас ново стање ствари мијења његов положај и намеће му нове дужности. Увјеравао ме је да ће се народ Црне Горе односити као добар сусјед, да неће

⁴² Paul Coquelle: Histoire du Monténégro et de Bosnie depuis les origines, Paris, 1895, pp. 270—272; Justin Améro: Le Monténégro et ses prétentions à l'indépendance, Le Correspondant, juin 1850, pp. 262—286. — Једини извор по коме су француски аутори могли да дословце наведу овај дио разговора Мармона са Петром I налази се код Чеха Ивана Јаковљевића Вацлика. Вацлик је, несумњиво, проучавајући на Цетињу 1857. архивску грађу о суверенитету Црне Горе, пронашао забиљешке Петра I о томе разговору на га је сигурно аутентично преписао, тј. онако како га је сам владика записао. Вацлик је тај разговор објавио у својој књизи на француском језику под насловом: Jean Vaclik: La Souveraineté du Monténégro et le droit des gens moderne de l'Europe, Leipzig, 1858, pp. 92—93. — Код нас је разговор Мармона са Петром I објавио Душан Вуксан у „Записима”, књ. XX, св. 5 за 1938, али, на жалост, без овога дијела, јер владичине хартије, које су већ биле прилично оштећене, није могао у потпуности да користи.

ништа учинити што би изазвало наше жалбе и да ће настојати да придобије благонаклоност мога суверена. Не обавезујући се изрично ни у чему својим говорим, он ме навео на помисао да би једнога дана прихватио заштиту Француске. Ја нијесам покренуо то питање. Предлог је требало да дође са његове стране. Доцније, кад сам вјеровало да ће то учинити, он је био промијенио мишљење. Руска влада, без сумње, није никад престајала да придаје велики значај утицају који је вршила на ове крајеве. Ја сам с наше стране обећао односе доброг сусједства у замјену за њихово, о чему ми је поново дао увјерења.”⁴³

Без интереса је овдје улазити у цио ток догађаја који су се одиграли између Француске и Црне Горе, а који су сасвим познати, већ ћемо неке од њих додирнути излажући Мармоново гледање на Црну Гору. Најприје да видимо како описује Наполеонове тежње да прошири свој утицај и на Црну Гору. Он каже: „Императору је било у то доба (почетком 1808. године — примједба Д. Л.) много стало до тога да постигне потчињавање Црногораца. Живјели смо тада у миру са њима и добро смо се слагали, али они се нијесу били одрекли своје независности. Истина, император није од њих тражио да постану његови поданици као Далматинци, него је хтио један акт којим би они сами затражили његову заштиту. Ово деликатно питање, начето више пута са владиком, није никад довело до потпуног успјеха. Он нам је остављао да се надамо, али није ништа свршавао. Треба му времена, говорио је, да припреми духове. Уз то је увијек одговарао да би император, кад би заратио против Турака, могао да рачуна на цјелокупно становништво Црне Горе.”⁴⁴ Ове Мармонове ријечи су само дијелом тачне. Наиме, тачно је да је Петар I увјеравао Мармона да би ратовао са Французима против Турака, као што је то и са Русима чинио. Али није тачно да је „припремао духове” за тражење француског протектората. Он је у том погледу отворено изложио своје мишљење. Он је рекао „да покровитељства француског не треба, почем има од давних давнина покровитељство од своје вјере и племена, цара рускога.”⁴⁵ Даље, Мармон наводи разлоге због којих је Петар I одбијао да тражи Наполеонов протекторат: „Независно од вјерских односа и од старих обичаја који постоје између њега и Русије, као и независно од помоћи коју је добијао и којој се још надао, више је одговарало његовој политици да има за покровитеља владара чија је држава била далеко три стотине миља од њега него владара чији су се посједи граничили са његовом територијом. У положају какав је његов пожељно је имати помоћ, добротинитеља, покровитеља, вођу система, али не и господара. Међутим, то би био господар коме се предаје када би се тражило покровитељ-

⁴³ Marmont: *Mémoires...*, t. III, pp. 58—59.

⁴⁴ Нав. дјело, т. III, стр. 124.

⁴⁵ „Записи“, књ. XX, св. 5, стр. 269.

ство моћног владара какав је био Наполеон у односу на Црну Гору."⁴⁶ Ово Мармоново мишљење, независно од држања владике који је чврсто стајао уз Русију, упркос томе што га је малтретирао и напуштала увијек кад су јој то интереси налагали, изгледа нам позајмлјено од Вијале, који је о односу црногорског владара према Аустрији и Русији писао сљедеће: „Оправдано је и природно што се владика у интересу свога народа окреће или на страну Русије или на страну Аустрије. Али непосредно сусједство Аустрије било је разлог за бојазан у погледу независности Црне Горе више него огромна удаљеност Русије која се не би могла појавити као непријатељ прије него би се земља спремила за одбрану."⁴⁷ Извјесно је да је Мармон само замијенио Аустрију Француском која ју је у Боки наслиједила и тако преиначио Вијалино запажање до којег је он дошао проучавајући Црну Гору и њену борбу у прошлости. А чињеница је да се она у својој борби за слободу и независност ослањала час на једну час на другу силу, већ према томе која би јој од њих у датом тренутку гарантовала бољи успјех.

Мармон, даље, наставља овако: „Преговори се наставише до дубоко у 1808. годину. У нади да их с успјехом приведем крају, био сам спремио богате поклоне за владика, а између осталог и један Наполеонов портрет украшен изванредно лијепим дијамантима. Уз то, намјерно сам био пустио да се о томе рашири глас, али од свега тога не би ништа. Аустријске интриге и савјети из Петрограда компликовали су ову ствар. Тон и држање владичино промијенише се послѣ доласка једног курира из Беча. Писао сам императору да га упозорим и кажем му да треба, уколико предвиђа прекид односа било са Русијом било са Аустријом, искористити мир и силом потчинити Црну Гору. Тражио сам му осам дана и 7—8 хиљада људи. Од Цетиња, великог манастира ових крајева, направио бих једну тврђаву која би послѣ освајања доминирала читавом земљом. И да би послужило као сигурно боравиште француских трупа у њему бих смјестио магацине. Да бих ослабио становништво, регрутовао бих од њега један велики пук. Овај пук, који би се формирао у Италији, упутио би се касније на један удаљенији циљ. Најзад, по угледу на Римљане и Карла Великог, предлагао сам да се један дио становништва депортира из земље и да се упути на примјер да крчи путеве кроз пустаре у Цајсту (Холандија — примједба Д. Ј.) око пирамиде. Али се ниједан од ових пројеката не допаде императору."⁴⁸

Из овога цитата се види колико је Мармон био љут на Црногорце, односно колико му је било стало, свакако и из личних

⁴⁶ Marmont: Mémoires..., t. III, p. 125.

⁴⁷ Vialla: Voyage..., t. I, p. 385.

⁴⁸ Marmont: Mémoires..., t. III, pp. 125—126.

разлога, да потчини Црну Гору која је била стратегијски важна за даље Наполеонове планове.

Овдје морамо споменути и питање успостављања француског конзулата у Црној Гори, иако је преписка о томе, вођена између Мармона и Петра I, добро позната. Мармон је, међутим, једва додирује и констатује: „Пошто је давао у том погледу обећања (тј. да ће примити конзула — примједба Д. Ј.) и рекао чак да се моли богу за императора Наоплеона и његову војску у Далмацији, ставио ми је до знања да је против успостављања конзулата”.⁴⁹ Послије овога Мармон поново прелази на питање француског протектората над Црном Гором, па каже: „Посљедњи владин предлог народној скупштини да се стави под императорову заштиту био је обновљен, али само формално и веома млако. Тај предлог, нападнут чак и од његових пријатеља, био је једногласно одбијен.”⁵⁰

Као што видимо, Мармон је помијешао питање успостављања конзулата са протекторатом. Свакако изгледа оправданије мишљење ако кажемо да је то намјерно учинио него да је усљед заборавља помијешао чињенице. Ово тим прије што се зна да је Петар I износио пред скупштину питање конзула, док о питању протектората пред скупштином није било ријечи. Категоричко одбијање конзулата од стране владике значило је и одбијање било какве политичке везе са Француском, а то значи да о протекторату није могло бити ни ријечи. Али Мармон представља ствар као да се Петар I рјешавао на протекторат, што треба приписати његовом утицају, али да га је коначно одбио под упливом са стране. Зато, да би оправдао такво своје мишљење, он послије констатације да је „предлог једногласно одбијен”, тврди: „Архиепископови односи са Бечом постадоше сваки дан све чешћи а његово расположење према нама мање наклоњено. Он је уз то склопио мир са својим вјечитим непријатељем, скадарским пашом”.⁵¹ Међутим, Петар I је, независно од ситуације и његових односа са другим сусједима, знао да би тражење Наполеонова покровитељства и прихватање његова конзула било исто што и „да ми сами себе својим рукама синцир на грло ставимо и да змију у наша њедра пустимо.”⁵²

Због неуспјеха у његовој политици према Црној Гори, Мармон је био огорчен на владика и Црногорце. Усљед тога он оптужује Петра I за провокације на граници, па и за устанак. Ево како износи те своје оптужбе: „Био сам примијетио поступну промјену владике и Црногораца према нама. У почетку септембра (1808. — примједба Д. Ј.), њихово непријатељство је отво-

⁴⁹ Нав. дјело, т. III, стр. 125.

⁵⁰ Нав. дјело, т. III, стр. 125—127.

⁵¹ Нав. дјело, т. III, стр. 127.

⁵² Из Прокламације Петра I из 1813. Објављена је у монографији о Петру I од Д. Вуксана, стр. 206—208 и др Д. Лекића, стр. 275—276.

рено дошло до изражаја. Сковали су завјеру у Паштровићима, племену на граници. Зато су Брајићи отказали послушност пруживши азил свакојаким убицама које смо ми судски гонили. Ми посласмо чете да бисмо повратили ред. Становници дадоше отпор узимајући оружје у руке, потпомогнути од стране три стотине Црногораца. Била је то битка којом је, истина, правда била постигнута, али по скупу цијену. Генерал Делзон који је тамо отишао, умјесто да са собом узме довољно војске, повео је само двјеста људи. Ова казна, спроведена са врло slabим средствима, коштала га је педесет мртвих и рањених. Пошто је све ово припремио, владика се извинио изјављујући да није потпуни господар ситуације. Овај устанак, припреман од стране Петра I, букнуо је без његовог наређења и прије него је то и желио. Али то је баш био сигуран знак за скорашњи рат са Аустријом.”⁵³ Ето, тако Мармон представља догађај на Брајићима. Међутим, зна се да су Французи инсценирали поход на Брајиће са циљем да би упали у Црну Гору.*

Најзад, Мармон описује и последње напоре које је чинио да се обрачуна са Црном Гором. „Ја сам, као што се може претпоставити, уложио све силе да наведем Црногорце да се ставе под заштиту Француске. Изгледу су за то најприје постојали. Али, временом, вјеровање је у то постојало све мање. Иако је међу њима владао мир, ипак нијесмо могли имати илузија о рђавом расположењу архиепископа према нама и довести у сумњу мишљење да ће нам ови разбојници причинити неприлике првом за нас тешком приликом. Зато сам мислио да треба искористити предах у којему смо се налазили да их уништим или да их потчиним. Поново сам то предложио императору и био сам одредио прољеће за извођење тога предлога. Овога пута, он је то прихватио и ја сам припремао све што је за то било потребно. Али, мој одлазак из Илирије, резигнирано закључује Мармон, онемогућио је да се овај пројекат спроведе у дјело.”⁵⁴

На основу свега изложеног види се да је Мармон писао о Црној Гори веома субјективно. Он је у свом субјективном мишљењу отишао даље од свих Француза који су писали о нашој земљи, полазећи при томе са позиција непријатеља, а „у оцени непријатеља није тешко претерати.”⁵⁵ Зато се и намеће кратко упоређење Мармоновог писања са списима два друга аутора које смо поменули на почетку, а чије се писање о Црној Гори односи на исти период.

* О такозваној „брајићкој афери“ види у наведеним монографијама, код Вуксана стр. 172—174, а код Лекића стр. 244—247. Посебно скрећемо пажњу на рад Славка Мијушковића: *Отпор Брајића француским властима у Боки (1807—1814)* у „Историјским збјесима“, књ. X, св. 2 за 1954, стр. 331—363.

⁵³ Marmont: *Mémoires...*, t. III, pp. 445—446.

⁵⁵ Петар И. Поповић, *Интерес за Црну Гору у почетку XIX века*, „Записи“, књ. I, св. 1 за 1927.

Дипре је писао о Црној Гори са циљем да француска јавност упозна ову дотад у Француској непознату земљу. Он је на основу података из службених извјештаја и других, али врло ријетких извора, изложио живот и обичаје, као и карактер Црногораца. Он је исто тако на основу ондашње документације описао војно-стратегијски положај земље и број људства под оружјем са циљем да све то у случају рата користи његовој земљи. Писао је, дакле, на основу грађе до које је онда могао доћи и далеко од Црне Горе, те му не смијемо замјерити ако у свему и увијек није био објективан.⁵⁶

Вијала у свом дјелу полази са истих позиција, тј. и он хоће да прикаже Црну Гору о којој се први пут почело слушати и говорити тек у доба Наполеонових ратова. Али, он као образован, а рекли бисмо и напредан човјек за своје вријеме, жели да Црну Гору и Црногорце наслика без обзира на ратно стање које је владало између два народа. Он има за циљ да француска јавност добије што потпунију представу о животу Црногораца како у прошлости тако и у вријеме када је посјетио њихову земљу. Он има, рекло би се, веће, готово научне претензије, придржавајући се истине у првом реду. Зато Вијала неће да измишља или фалсификује. Он је, можда, понешто уљепшао или усљед помањкања података нешто непрецизно изнио, мада се служио оскудном литературом о Црној Гори до које је могао доћи. Иначе, у свему, његово дјело заслужује и даље проучавање али и признање за изношење објективне истине о Црној Гори и Црногорцима онога доба. Будући да се Вијалино дјело одједном појавило на три велика европска језика, и то о земљи о којој се онда ништа или готово ништа није знало не само у Француској него ни у Европи уопште, тада можемо закључити да Вијала заузима не само прво него и почасно мјесто међу писцима о Црној Гори.

Мармон, међутим, пише више као човјек који се налазио у центру догађаја који су се одигравали на границама француских посједа у Боки и Црне Горе, а мање као објективни посматрач. Зато је, како смо видјели, представљао ствари друкчије него су се оне одиграле. У тежњи да истакне своју способност и одлучујућу улогу централне личности у свим догађајима између Француске и Црне Горе, а поготово у вођеним борбама, он је спреман да омаловажи друге генерале приказујући их неспособним. Он из истих разлога није нашао ни једне лијепе ријечи о Дандолу, генералном провидуру Далмације. У истом циљу, да би што боље истакао вриједност својих трупа над руским и црногорским, као и вјештину свога командовања, Мармон увијек смањује број француских војника који учествују у борбама, а знатно преувеличава број непријатељских. Тако исто поступа и када наводи

⁵⁶ Опширније о Дипреовом Мемоару види наш чланак: *Први штампани мемоари о Црној Гори на француском језику*, „Историјски записи“, књ. XVII, св. 4 за 1960, стр. 816—831.

губитке. Тако, на примјер, износећи губитке у првим сукобима у Боки, Мармон дословце пише: „Губици непријатеља, у ова три сукоба, могу се утврдити за Русе на 350 мртвих и 600—700 рањених, поред 211 заробљених. Сељаци (мисли на Црногорце и Бокеље — примједба — Д. Ј.) су изгубили 400 мртвих и више од 800 рањених. Ми смо имали 25 мртвих и 130 рањених. За тако мали број губитака можемо захвалити снази наших напада и брзини покрета.”⁵⁷ Даље, он тврди да га је Петар I позвао на састанак, а било је у ствари обрнуто. Он је молио владику да се састану рачунајући да ће то бити довољно па да црногорски владар прихвати све његове жеље у погледу будућих односа, или боље рећи веза између двије земље. Али, ни поновљене молбе од стране Мармона нијесу наишле на владичино безрезервно прихватање. Црна Гора је и даље остала по страни од свих његових комбинација. Поред тога, Мармон је склон, кад је доживио фијаско свих својих планова у односу на Црну Гору, да оптужи Петра I за провокације. Најзад, он баца помало кривицу на већ ионако пропалиг Наполеона за неблагоприятно прихватање његових предлога, односно планове за потчињавање Црне Горе. Зато његово писање, које се, иначе, са лакоћом чита, треба примити са великом резервом и не придавати му неку историјску аутентичност. Чак и један Мармонов земљак каже о њему сљедеће: „Мармон је у својим „Мемоарима” посветио готово цио један том периоду од пет година које је провео у Илирији. Али његова су причања мање историја него што су аутобиографија. Готово бих рекао да су аутопанегирик. Таква његова тврђења нијесу од оних која се могу примити без провјеравања.”⁵⁸ Не треба заборавити да ово каже Пизани који исто тако није објективан у односу на Црну Гору, насупрот, иначе, многим Французима који су непристрасно писали о Црној Гори и поред непријатељстава која су постојала између двије земље у доба Наполеона.

На крају, и поред свих претенциозних и нетачно изнесених мјеста у својим „Мемоарима”, Мармон је објективно писао о Петру I упркос препрекама на које је наишао код њега у извођењу својих планова у односу на Црну Гору. Он је, насупрот неким другим француским генералима, имао о Петру I веома добро мишљење и поред разлога због којих је био нерасположен према њему. Поред онога што смо већ навели, он је о владици написао и ово: „Овај владика, диван човјек од око 55 година и јаког духа, имао је у свом држању доста племенитости и достојанства. Његова позитивна и легална власт била је незнатна у његовој земљи, али његов утицај био је неограничен.”⁵⁹ Уједно, Мармон је схватио и признао тежњу Црне Горе да очува своју слободу и не-

⁵⁷ Marmont: Mémoires..., t. III, pp. 18—19.

⁵⁸ Pisanı Paul: La Dalmatie de 1797 à 1815 — Épisode des conquêtes napoléoniennes, Paris, 1893, Préface, pp. VII—VIII.

⁵⁹ Marmont: Mémoires..., t. III, p. 59.

зависност, мада је, како смо већ видјели, Вијала први изразио овакво мишљење.

Завршавајући ово излагање о Мармоновом писању о Црној Гори, морамо нагласити да мишљења Француза о нашој земљи нијесу довољно ни испитана, а камоли проучена. Још увијек су на снази различита и често опречна мишљења, од којих су многа потпуно измишљена, па према томе и без икаквог основа, док су нека дошла као плод неразумијевања наше прошлости и наше борбе за слободу. Такво је и сљедеће мишљење: „Ако су се Црногорци усудили да се боре против француске окупационе војске, то је зато што је борба њихов национални занат“⁶⁰ (подвукао — Д. Л.). Овакво површно резонување, односно непознавање цјелокупног живота и стремљења Црногораца, које је дошло до израза тако рећи у наше дане, још више нас учвршћује у убјеђењу да је неопходно потребно преиспитати и подврћи критици сва та многобројна и опречна мишљења Французима о Црној Гори и Црногорцима.

RÉSUMÉ DE L'ARTICLE DE DANILO LEKIĆ »MARÉCHAL MARMONT ET LE MONTÉNÉGRE«

Nombreuses mémoires et récits de voyage ont pris pour sujet les relations franco-monténégrines pendant la période en question et parmi eux les »Mémoires« du maréchal Marmont figurent comme un aspect très intéressant du même sujet.

Avec les »Mémoires« sur le Monténégro du Dupré le public français a pris connaissance des données fondamentales sur les hommes et le pays monténégrins ce que lui était complètement inconnu avant, Mais cette oeuvre était écrite lout de ce pays et sans aucune vérification des faits.

Il y avait encore d'autres oeuvres où les auteurs essayaient de nous décrire tout ce qu'ils ont vu ou entendu pendant leur séjour au Monténégro et la résistance monténégrine contre les Français pendant cette période n'empêchaient pas ces auteurs français d'y être objectifs. Parmi eux il faut signaler Vialla avec son »voyage historique et politique au Monténégro«.

Les »Mémoires« du maréchal Marmont s'y distinguent parce qu'elles étaient écrites par un homme qui était au centre des événements et sans aucune obligation envers le Montenegro pour que sa représentation des faits soit objective et son analyse de tout ce qu'il y avait de caractéristique dans les relations entre la France et le Monténégro de cette période critique entre 1806—1808 reste tout à fait subjectif. Pour ce maréchal de France la chose la plus

⁶⁰ R. Warnier: Наполеон и Југословени, „Записи“, књ. XI за 1932.

importante était de mettre en évidence sa capacité et de démontrer que son état était décisif au cours de tous ses événements.

Après avoir essayé plusieurs fois et sans succès de soumettre le Monténégro à la domination française il ne lui restait que faire tout le possible pour prouver que c'était la faute à Napoléon parce que celui-ci ne lui permettait pas d'attaquer, de combattre le Monténégro par voie militaire. Et il n'y avait que cette figure si forte de Pierre I er qui le poussait, l'obligeait de dire la vérité sur lui.

La résistance de la population de Dalmatie et des Bouches de Kotor contre le pouvoir d'occupation français même après 1806 y est mentionnée.